

KONTRAKTUALIZEM IN KONTRAKTARIZEM

IGOR PRIBAC

Pacta sunt servanda. Ta rek iz pravne zakladnice antičnega Rima velja za enega osnovnih načel presoje moralnosti delovanja ljudi. Ponuja se kot častitljiv kriterij za presojo delovanja oseb, ki so že sklenile dogovor (pogodbo, pakt, sporazum – v nadaljevanju bom te izraze uporabljal kot med seboj zamenljive), tj., ki so izvršile dejanje posebne vrste, s katerim je vsaka od njih vnaprej določila in drugi napovedala nekatera svoja bodoča dejanja in tako omejila svobodo odločanja o svojem prihodnjem ravnanju. Če dogovorjenega pogodbenik ne naredi, ga doleti moralna obsodba (in morda kazenska sankcija), ker je kršitev dogovorjenega povzročila škodo drugim pogodbenim stranem. Vse to se zdi tako rekoč samoumevno. Zgodovinska vztrajnost široke podpore, ki jo je ta rek užival in jo še uživa, govori v prid domnevi, da je v postopku dogovarjanja in sklenitvi dogovora kot dejanju *sui generis*, vsebovana zelo prepričljiva razlaga nesprejemljivosti kršitve dogovorjenega. Zdi se, da pogodba ponuja privlačno in uporabno ločnico med moralno dopustnim in nedopustnim. Kot zapiše Kymlicka: »Vsaka teorija morale mora odgovoriti na vsaj dve vprašanji: kaj od nas zahteva morala in zakaj moramo ustreči njenim zahtevam. Pogodbena teorija na obe vprašanji ponuja enostavna in med seboj povezana odgovora. Zahteve morale določajo pogodbe, v katere smo privolili. Spoštovati jih moramo, ker smo vanje privolili«¹.

Ta podmena je skupna vsem avtorjem, ki so se v dolgem zgodovinskem loku od antične Grčije do sodobnosti tako ali drugače sklicevali na soglasje ali pogodbo kot izvorno mesto političnih in moralnih obveznosti posameznikov. Avtorje, ki so pogodbo ali soglasje naredili za pomemben vir političnih ali moralnih obveznosti, imenujemo kontraktualisti. Namen tega član-

* Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija.

¹Will Kymlicka, *Sodobna politična filozofija. Uvod*, Krtina, Ljubljana 2005, str. 196.

ka je osvetliti najpomembnejše skupne premise te skupine teorij in nekatere pomembne razlike med njimi. Posebna pozornost bo namenjena razlikam v razumevanju dogovora v sodobni normativni moralni filozofiji, ki jih reprezentirata Rawlsova in Guthierjeva teorija. Razhajanje teh dveh načinov sklicevanja na dogovor je tako globoko, da se je za vsako od njiju uveljavilo posebno poimenovanje: kontraktualizem (*contractualism*) za Rawlsovo in njemu sorodne teorije, kontraktarizem (*contractarianism*) pa za Guthierjevo in tiste, ki imajo podobna izhodišča. Razprava o nekaterih temeljnih lastnostih Rawlsovega razumevanja dogovora, ki jo je s svojim drugačnim predlogom odprl Guthier, pravzaprav zahteva opustitev uporabe izraza kontraktualizem kot nevtralne oznake za obe skupini teorij. Oblikovanje dveh jasno izraženih teoretskih stališč glede odnosa med dogovorom in moralno ter novi prispevki, ki nastajajo v obeh taborih, govori o pomembnem mestu, ki ga ta razprava zaseda v sodobnih teorijah moralnih in političnih obveznosti.²

Katere so torej premise, ki jih sprejmemo hkrati s sprejetjem dogovora kot podlage za določitev kriterija razlikovanja med dopustnim in nedopustnim? Med vsemi moralno pomembnimi elementi dogovora je morda najbolje začeti z označitvijo preddogovornega stanja. Če so osebe s statusom pogodbenikov izid uspešne sklenitve pogodbe, so bili pogodbeniki pred tem pogajalske strani v procesu dogovarjanja in še pred tem – v pogledu, ki je predmet pogodbe – med seboj nekoordinirani posamezniki, ki so našli razloge, da vstopijo v pogajalski proces in sklenejo dogovor. Ne glede na njihovo možno različnost, so ti razlogi povezani z uresničevanjem ciljev akterja. Cilji pogajalcev se lahko vsebinsko razlikujejo, vendar za vse cilje, ne glede na njihovo naravo, velja, da so jih bodoči pogodbeniki dojeli kot uresničljive zgolj ali lažje, če so v njihovo približevanje pritegnili nekatere druge osebe, ki so, sklenitvijo dogovora izrazile svojo pripravljenost, da sodelujejo v tem prizadevanju druge pogodbene strani, če je ta pripravljena ravnati vzajemno. Dogovori so sklenjeni le, če so vse vključene strani mnenja, da bodo z njim nekaj pridobile. Korist je torej motiv za sklenitev dogovora. Dogovorne strani, ki so bile pred sklenitvijo dogovora nepovezane osebe, s pogodbo postanejo skupnost oseb, ki jih povezuje dolžniško-upniško razmerje.

Preddogovorno stanje je zaznamovano z določeno neusklajenostjo in heterogenostjo množstva subjektov, bodočih akterjev dogovora. Ta heterogenost lahko zadeva njihove cilje, stališča, argumente in moč, ki jih izkazujejo posamezni potencialni partnerji. Toda hkrati s tem razponom možnih razhajanj pogodbenih strani, in ne glede na morebitne razlike v njihovi moči, je

² Poleg Rawlsa lahko med kontraktualiste uvrstimo še Thomasa Scanlona, med kontraktariste pa Jana Narvesona in Jamesa Buchanana.

v pripravljenosti na dogovarjanje z drugimi vsebovan tudi aspekt izničenja teh razlik. V praksi dogovarjanja je na delu minimalna egalitarna predpostavka, brez katere dogovori ne bi bili mogoči. Ta enakost je vsebovana v držbi, ki družbi vse akterje, vključene v proces dogovarjanja, namreč, da drug drugemu pripisujejo status oseb, s katerimi je možno in morda tudi koristno skleniti dogovor. V tem prepričanju, ki je pogoj prakse dogovarjanja, se kaže njihovo vzajemno pripoznavanje dogovornih kompetenc: pripisovanje statusa možnega pogodbenika drugemu, le-tega postavlja v vlogo vsaj načeloma enakopravnega udeleženca v oblikovanju dogovora. To egalitarno lastnost vsakega dogovora so poudarile prve teorije družbene pogodbe v zgodnji moderni dobi, ki so utrle pot legitimaciji demokratične politične oblasti. Predpostavile so, da je preddogovorno stanje (»naravno stanje«) stanje odsotnosti kakršnekoli druge – t. j., nedogovorne – obveznosti do drugega: dogovor (»družbena pogodba«), ki ga sklenejo ljudje, vzpostavi prvo obveznost do drugih. V tem smislu pomeni oblikovanje družbe in hkrati vstop vanjo.

Zavezujočnost sklenjenega dogovora pojasnjuje njegova veljavnost, le-to pa predvsem dogovorne kompetence akterjev, med katerimi sta ključni njihova svobodna volja in racionalnost. Zaveza izvršitve dogovorjenega izvira iz predpostavke, da je vsak pogodbenik v dolžniško razmerje vstopil prostovoljno. Breme izpolnitve njegovih obveznosti do pogodbenikov si je nadel sam in v tem dejanju ne gre videti nikakršnega žrtvovanja, temveč instrumentalno dejanje, motivirano s koristoljubjem, t. j. presojo, da je vstop v pogodbeno razmerje boljša možnost od ne-vstopa. Zgolj v prostovoljni in koristoljubni presoji akterjev je vzrok pogodbe in ta nenujnost nastanka pogodbenega razmerja, ki ima kot svoj edini vzrok prostovoljno odločitev akterjev, je podlaga za pripisovanje odgovornosti pogodbenim stranem za njeno izpolnitev.³

Na te moralno pomembne lastnosti pogodbe se opre kontraktualizem, t. j. vsaka uporaba pogodbe kot sredstva analize ali konstrukcije političnih oziroma moralnih razmerij. Kontraktualizem se najprej pojavi kot politični kontraktualizem, ki je naravnan na pojasnitev in normativno zamejitev zgolj političnih odnosov, t. j. odnosov, ki povezujejo posameznika in oblast. V šibki obliki (izrecnega ali molčečega) soglasja, ki ga vladani podelijo druž-

³ Prostovoljnost kot eden najpomembnejših kriterijev veljavnosti dogovorjenega in odgovornosti za njegovo izpolnitev je osrednji predmet teorije določitve pogojev, ki jih mora izpolniti vsako prostovoljno dejanje. Na tem mestu se s temi kriteriji ne bomo ukvarjali. Za splošno razpravo o kriterijih prostovoljnega ravnanja cf. Joel Feinberg, *Harm to Self (The Moral Limits of Criminal Law III)*, Oxford University Press, 1986, str. 98 ssl.

benemu redu, se zametki te teorije pojavijo že v antiki,⁴ teorija ponovno vznikne v srednjem veku kot pogodba o podreditvi ljudstva nepogodbno in z božjo pravico utemeljeni oblasti vladarjev, se krepi v času po reformaciji, ko proizvede smelejše zastavitve, s Hobbesom pa ustvari prvo klasično teorijo družbene pogodbe. Njegova prelomnost v zgodovini političnih idej je v tem, da je, drugače kot srednjeveške pogodbe, ki so obstoj družbenega občestva in oblasti predpostavljale ter svoj doseg omejile na vzajemno pripoznanje obeh predpogodbenih entitet, svojo nalogo razširila na pojasnitev njune geneze.⁵ Po Hobbesu narave in obsega tistih, ki priznavajo določenega oblastnika, enako kakor narave in pravice suverene oblasti ni mogoče pojasniti naturalistično, temveč je oboje posledica nenujnega pogodbenega dejanja. S to formalno rešitvijo Hobbes inavgurira dolgo sezono teorije družbene pogodbe, ki ima svoje najvidnejše predstavnike v Locku, Rousseauju in Kantu, svoj politični iztek pa v obeh deklaracijah o človekovih pravicah iz 18. stoletja. (Čeprav sta obe klasični deklaraciji o človekovih pravicah, francoska in ameriška, najpogosteje obravnavani kot del naravnopravne tradicije, je vanje vtkan tudi dogovorni element, saj je naravno podlago človekovih pravic potrebno določiti, postopek tega določanja pa je imel naravo dogovora: kaj pripada človeku po naravi je določilo dogovarjanje v ustreznem političnem telesu.) Teorija družbene pogodbe je bila zgodovinsko prva formulacija političnega egalitarizma, ki je, drugače kot neegalitarna Aristotelova teorija naravne neenakosti ljudi in teorija božje pravice, vsem pogodbenikom, ne glede na razlike med njimi, podelila enak status.

V 19. stoletju je vzpon organicizma, historizma in pozitivnopravne teorije družbeni pogodbi odvzel status referenčne utemeljitvene teorije političnih obveznosti. Zgodnji historistični kritik teorije pogodbe je bil Hume: »Če bi vprašali daleč največji del ljudi, ali so kdaj privolili v oblast teh vladarjev ali jim obljubili, da jih bodo ubogali, si bodo verjetno ustvarili zelo čudne predstave o vas in vam bodo gotovo odgovorili, da ni šlo za odvisnost od

⁴ Cf. Jean Hampton *Political Philosophy*, Westview 1998, str. 28-34; John W. Gough, *Družbena pogodba. Kritična študija njenega razvoja*, Krtina, Ljubljana 2001, str. 19-33.

⁵ Teorijo pogodbenega razmerja so srednjeveški pravniki našli v rimskem zasebnem pravu, ki so ga uporabili v povsem drugačnih razmerah od tistih, v katerih je izvorno delovalo. Rimsko pravo je predpostavljalo obstoj javne sfere in politične oblasti, česar v srednjem veku ni bilo. V srednjeveških razmerah, kjer »ni bilo ločnice med zasebnimi in javnimi pravicami [...] in država ni bila več kot skupek premoženj«, so pravniki za označitev države lahko uporabili le *societas*, ki je bila v rimskem zasebnem pravu združba posameznikov brez vsakega korporativnega značaja, in jo povezali s pogodbeno teorijo njenega nastanka. Rimsko zasebno pravo je tako ponudilo konceptualno ogrodje zasnovi moderne politične skupnosti, cf. J. W. Gough, *op. cit.*, str. 58-59.

njihove privolitve in da so se v poslušnost rodili.«⁶ Za Humea je nesmiseln vsak govor o individualni obvezi realnih ljudi do politične oblasti, ki naj bi jo nalagala pogodba, sklenjena v zastrti preteklosti. Če je bila takšna pogodba sploh kadarkoli sklenjena, so jo sklenili ljudje, ki so se razlikovali od sodobnikov. Teh ni nikdar nihče vprašal, ali soglašajo z obstoječo ureditvijo. Družbena pogodba je torej fikcija, ki je neuporabna za vlogo vira in kriterija moralnega ravnanja.

Humeov ugovor je v moderni razpravi postal standarden in je od kontraktualistov zahteval odgovor. Argumentacije odgovorov so šle v dve smeri. Del avtorjev je trdil, da je pogodba, na katero se sklicujejo, le hipotetična pogodba, »kot da« pogodba.⁷ Pristašev Humea ta odgovor ni zadovoljil. Vztrajali so, da tudi taka pogodba v ničemer ne more biti temelj obveznosti sedanjih ljudi in zahtevali pojasnilo, v kakšnem smislu je lahko hipotetično dejanje zavezujoče za nas. Druga smer zagovora konstitutivne vloge pogodbe pri utemeljitvi politične oblasti se je tovrstnim ugovorom skušala izogniti z opustitvijo sklicevanja na hipotetičnost pogodbe in je zagovarjala njeno dejanskost, vendar v šibki obliki neizrečenega soglasja. Priznala je torej, da eksplicitne pogodbe ni v zgodovini, vendar je zatrjevala, da je v njej mogoče odkriti implicitno, neizrečeno pogodbo. Legitimnost družbene ureditve in oblasti vsakokratni ljudje potrjuje že s tem, ko sprejemajo njene dobrine, je trdila.⁸ Na notranjo slabost tega odgovora je v novejšem času opozoril Robert Nozick s trditvijo, da nimamo dolžnosti do dobrotnika, ki nam je naklonil darove, po katerih nismo povpraševali.⁹ Prav tako ni jasno, v kolikšni meri lahko neizrečen pristanek obvezuje in ni le sprijaznjenost. Locke je na primer razlikoval med obema dogovoroma in dvema vrstama obveznosti, ki iz njiju sledita. Neizrečena pogodba, ki je za Locka implicitna v mirnem življenju, podrejanju zakonom dežele, v kateri živimo, in v uživanju njihovega varstva, še ne daje polnega državljanstva.¹⁰ Glede teh dveh smeri argumentiranja lahko ugotovimo, da je njuna naravnost povsem različna: medtem

⁶ David Hume, *Treatise on Human Nature*, Prometheus Books, 1992, str. 548.

⁷ To stališče je sicer mogoče pripisati že Hobbesu.

⁸ Zagovornika tega stališča sta Platon (Kriton) in Locke.

⁹ Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Basil Blackwell, 1974, str. 90-95.

¹⁰ John Locke, *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press, 1960, §119-122. Razlikovati je mogoče med dvema stopnjama vključenosti posameznika v oblikovanje pogodbe, ki imata različne posledice za presojo njene obligacijske moči: če je pogodbenik dal le svoj naknadni pristanek k pogodbi, ki je sam ni oblikoval, lahko njegov moralni položaj ocenimo kot drugačen od statusa tistih, ki so jo lahko tudi oblikovali. Ker ni mogoče pokazati na dejansko družbeno pogodbo, ki bi bila sklenjena v zgodovini, se tudi po tej poti odpre alternativa zagovora hipotetične pogodbe ali molčečega pristanka.

ko hipotetična pogodba ponuja možnost zunanje presoje obveznosti v svetu, v katerem živimo, in odpira normativni pogled nanje, se poskus zagovora neizrečenega pristanka izkaže za konformistično ideologijo, ki podpira tradicijo in otežuje vsa reformna prizadevanja. Zato ni naključje, da je sodobna renesansa pogodbe za izhodišče vzela hipotetično pogodbo, tisti sodobni avtorji, ki razpravljajo o dejanski neizrečeni pogodbi pa jo obravnavajo kot ideologem, ki preprečuje egalitarno zasnovano družbeno ureditev. Ta teza je izhodišče dveh del: *The Sexual Contract* Carole Patman in *The Racial Contract* Charlesa Millsa. Tezi obeh del v osnovi sledita isti argumentaciji. Po prvi naj bi moški v zgodovini sklenili neizrečen dogovor o višji moralni vrednosti pripadnikov moškega spola nad pripadniki ženskega, po drugi pa naj bi tak dogovor sklenili belci na škodo temnopoltih.

Klasični poskusi zagovora pogodbe kot izvornega mesta političnih razmerij v 20. stoletju niso delovali prepričljivo vse do začetka 70. let prejšnjega stoletja, ko je John Rawls izdal svojo *A Theory of Justice*. Do tedaj se je zdelo, da je konstrukcija hipotetičnih oblik dogovora kot ustanovnega dejanja družbe propadel poskus utemeljitve političnih razmerij. V Rawlsovem velikopotezno zastavljenem projektu politične filozofije, ki velja za odločilno spodbudo novemu valu del s področja normativne politične filozofije, je pogodbi namenjeno eminentno mesto: s sklenitvijo pogodbe člani bodoče družbe določijo temeljne obrise njenih notranjih razmerij. Osrednje mesto, ki ga pogodba zavzema v *A Theory of Justice*, je naletelo na kritike, vendar tudi na avtorje, ki so bili afirmativni do uporabnosti pogodbe v moralni in politični filozofiji. Pozornost, ki je bil deležen Rawls, tako afirmativna kakor kritična, je seveda priznavala privlačnost dogovora kot izvora obveze in utrdila njegovo vlogo.

Sodobne normativne teorije družbene pogodbe, začenši z Rawlsovo, se izrecno odrekajo ideji dejanske pogodbe in govorijo o hipotetični pogodbi, vendar ne sprejemajo trditve, da bi njena hipotetičnost izničila vso njeno uporabnost v moralni in politični filozofiji. Kot je pokazal Fred D'Agostino je pogodba, ki jo ima v mislih Rawls, hipotetična celo v dveh pomenih. Ne gre le za vprašanje, »ali bi bila ureditev U predmet soglasja, če bi državljanom zastavili to vprašanje«, kjer teoretik namesto, da bi opravil empirično raziskavo, s katero bi prišel do odgovora na zastavljeno vprašanje, odgovor državljanov spekulativno oblikuje kar sam, temveč za vprašanje »Kakšne družbene ureditve bi bile predmet dogovora, če bi to vprašanje postavili idealiziranim namestnikom dejanskih državljanov političnih skupnosti?«¹¹.

¹¹ Fred D'Agostino, »Contemporary Approaches to the Social Contract«, <http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism-contemporary>.

Poleg ureditve so hipotetični tudi pogodbeniki: v Rawlsovi in drugih sodobnih teorijah naslovljenci vprašanja niso dejanski posamezniki, ampak hipotetične, fiktivne osebe, ekstrapolacije realnih.

Zdi se, da dvojna hipotetična razsežnost Rawlsovo teorijo samo še bolj oddaljuje od zadovoljivega odgovora na Humeov ugovor, saj vztraja pri hipotetičnosti pogodbe in ta njen status samo še poudari. Da bi odgovorili Humeu so morali zagovorniki hipotetične pogodbe razviti razloge moralne pomembnosti odločitve hipotetičnih pogodbenikov za oblikovanje našega lastnega stališča – čemur se klasiki niso posvetili v zadostni meri. Osnovni odgovor, ki so ga Rawls in drugi dali na to vprašanje, je, da se hipotetične odločitve hipotetičnih pogodbenikov nanašajo tudi na nas, realne osebe, ker imamo razloge, da opis položaja, v katerem je do njih prišlo, sprejmemo kot smiselno vodilo za naše odločitve: strinjamo se s tem, da je njihov položaj za odločanje boljši od našega in da bi tudi mi, če bi se znašli na njihovem mestu, sprejeli enako odločitev. Če to razlago sprejmemo, je hipotetičnim dogovorom utrta pot do dejavne vloge v oblikovanju naših dejanskih prepričanj o pravičnosti.

Za Rawlsa je pravična družbena ureditev, v katero bi privolili subjekti, ki so dojeti kot poverjeniki realnih ljudi, od katerih se razlikujejo po tem, da svojo odločitev o privolitvi v določen družbeni red sprejemajo, ne da bi poznali mesto, ki bi ga kot beneficiati teh odločitev, t. j. kot realne osebe, zasedle v njem. Poleg tega ne poznajo ne svojih predstav o dobrem ne svojih posebnih nagnjenj. Odtegnjeno jim je torej poznavanje ključnih razsežnosti »lastnega« sebstva, od katerega so ohranjene le sposobnosti duha (razumnost, umnost, volja). Za to odtegnitev vednosti akterjev pogodbe o vseh posebnostih njihovega sebstva poskrbi »tančica nevednosti«, ki tako vsem pogodbenikom zagotavlja enak status in tudi njihovo nepristransko presojo sprejemljivosti predloženih načel, saj ob sprejemanju odločitev o pravični ureditvi nihče od njih ne more vedeti, kakšno mesto bo zasedel v družbi, urejene v skladu z načelih, s katerimi je soglašal. Identifikacija oseb z njihovimi posebnimi interesi, zaradi katere skuša vsakdo v realnem življenju uveljaviti načela, za katera meni, da bodo najbolje služila zadovoljitvi njegovih posebnih interesov, je s pomočjo tančice nevednosti odstranjena iz procesa odločanja o pravični družbeni ureditvi. S postavitvijo v oklepaj te identifikacije kajpak odpade pomemben vir razhajanj med osebami glede izbire načel pravičnosti. Tančica sicer ne odstrani samointeresne naravnosti, le preoblikuje jo tako, da ta postane nepristranska. Pozorni moramo biti tudi na to, da pri Rawlsu odločanje o načelih pravičnosti v izhodiščnem položaju ne proizvede moralne enakosti ljudi, temveč jo predpostavlja in le eksplicira: izhodiščni položaj je s pomočjo tančice nevednosti konstruiran tako, da

reprezentira enakost med človeškimi bitji kot moralnimi osebami, ki drug v drugem – če sploh lahko govorimo o realno razlikovanih subjektih – vidijo možnega samega sebe.

Poleg Rawlsovega opisa dogovornih strani kot moralnih oseb, ki priznavajo izvorno, preddogovorno zadolženost do drugih, pa se je, kot rečeno, v sodobni moralni filozofiji oblikoval tudi predlog, ki se v nekaterih pomembnih pogledih odmika od Rawlsovega in ga zato lahko dojemamo kot alternativnega le-temu. Za ta predlog, ki je povezan predvsem z delom Davida Gauthierja *Morals by Agreement*, se je uveljavilo ime kontraktarizem. Obe poimenovanji, *contractualism* in *contractarianism* izhajata iz iste latinske osnove, kar govori o njuni pomenski bližini. Kontraktualistom po mnenju Davida Gauthierja ni uspelo zajeti vseh pomembnih aspektov dogovarjanja in smiselno rekonstruirati družbenega dogovora. Če naj med vsemi elementi dogovora – njegova aktualnost/hipotetičnost, njegov predmet, postopek – izpostavimo tistega, v katerem se razhajanje med obema interpretacijama dogovora najjasneje pokaže, je odgovor nedvoumen: najpomembnejša razlika med tem in Rawlsovim predlogom je v opisu akterjev dogovora.

Rawlsov pristop smo v osnovi že predstavili. Izhodišče je človek, ki sprejema izvorno dejstvo dolžnosti do sebi enakih bitij, tj., do oseb, ki so tako kakor on sam izvor veljavnih zahtev, ki jih moramo upoštevati v svojem ravnanju. Pogodbenik je zanj moralizirana oseba, ki drugim ljudem priznava enakost moralnega statusa. Ta trditev pri Rawlsu ni rezultat dogovora, temveč je vgrajena že v njegov opis pogodbenih strani. Njihova samointeresna naravnost je formalno sicer ohranjena, vendar tako, da ji je odvzeta vsaka učinkovitost, za kar poskrbi tančica nevednosti. Tančica nevednosti je dispozitiv, ki zagotovi prednost nepristranskosti pred pristranskostjo, moralnega pred koristoljubnim v odločanju o osnovni strukturi bodoče družbe. Razlog, zaradi katerega se Rawlsovi akterji pogodbe odločijo za načela pravičnosti, ki varujejo posameznike v najslabšem položaju, je njihova zaskrbljenost nad možnostjo, da bi se v tem položaju znašli sami. Ko o sebi ne vemo drugega kot to, da razumemo, umemo in si prizadevamo za uresničitev svojih posebnih ciljev, ki pa jih ne poznamo, ter enake lastnosti prepoznavamo tudi v drugih akterjih, se pri vsakem, ki preučuje načela družbe in presoja, ali bi z njimi soglašal, to razmišljanje oblikuje v odgovor, ki bo dober za vsakogar. Za Rawlsa pogodba potemtakem ni izvor ideje pravičnosti, ampak njena eksplikacija, drugače rečeno: dolžnost pravičnosti človeka ni predmet pogodbe, temveč njena predpostavka, ki določa opis pogojev njene sklenitve; predmet pogodbe je le določitev zahtev, ki jih dolžnost pravičnosti postavlja pred posameznika, ko se ta mora odločati o družbeni ureditvi. Pogodba ni izvorno mesto moralnosti, ampak naprava, ki razgrinja njene posledice.

Kontraktarizem od Rawlsovega kontraktualizma razlikuje opustitev premise izvorno moralnega subjekta. Gauthier v dogovoru ne vidi le mehanizma, ki naj odgovori na vprašanje zahtev predpostavljene moralnosti, temveč dogovoru nameni vlogo izvirnega mesta moralne obveznosti.

Zdi se, da lahko v tej opredelitvi prepoznamo nadaljnji korak na razvojni poti kontraktualizma. Zgodovinska teorija družbene pogodbe je imela v mislih le nastanek političnih obligacij in molče ali izrecno zagovarjala predpogodbeni obstoj morale (Locke, Rousseau in Kant; Hobbesov položaj je tu specifičen, saj – kot bomo kmalu videli – upravičeno velja za proto-kontraktarista). Na Rawlsovo različico pogodbene teorije lahko gledamo kot na razširitev obsega vsebine zgodovinske družbene pogodbe, ki zdaj ni več omejena le na vzpostavitev oblasti, v katero bi bile položene vse ali večina zakonodajnih odločitev, temveč določa tudi osnovno strukturo družbenega ustroja pravične družbe. Gauthierjeva verzija, ki opusti premiso predpogodbene moralnosti, je odločna poglobitev tega obsega. Predmet razprave za kontraktariste niso več le zahteve morale, temveč sama morala, t. j. vprašanje, ali naj zahteve morale, naj bodo te kakršnekoli že, sploh upoštevamo, in če naj jih, zakaj. Gauthierjevo preddogovorno izhodišče je tako svet, v katerem ne obstaja morala in ga naseljujejo »racionalni maksimatorji koristi«, ki koristi določajo subjektivno, t. j. osebe, ki ne priznavajo nobenih preddogovornih zunanjih omejitev svojih ravnanj in katerih razlogi za delovanje so le previdnostni. Takšna opredelitev akterjev dogovora je manj zahtevna kakor Rawlsova, saj od njih zahteva razumnost, ne pa tudi umnosti, in ohrani večjo bližino realnim ljudem oziroma je manj izključevalna: znižanje praga zahtevnosti za vstop v skupino oseb, s katerimi je mogoč koristen dogovor, to skupino oseb razširi tudi na tiste racionalne subjekte, ki v drugem ne vidijo cilja svojih dejanj. Zdi pa se, da to znižanje zahtev otežuje eksplikacijo možnosti, da bi takšni akterji sklenili uspešen dogovor.

Opis sklenitelja dogovora kot racionalnega maksimatorja *tout court* model dogovarjanja približuje praksam, kakršne poznamo iz realnega sveta. Večja bližina realni praksi sklepanja dogovorov se kaže v tem, da dopušča konflikt interesov, ki ga Rawlsova teorija v resnici ni dopuščala, saj subjekt dogovora, ki nastane s prehodom za tančico nevednosti, v drugih subjektih ne naleti na dejansko razlikovanega drugega, ampak na pomnožitev iste strukture, v kateri se lahko prepozna brez ostanka. Kontraktarizem se, drugače kot kontraktualizem, ne opre na dispozitiv tančice nevednosti in ohranja realno, ne le nominalno partikularno sestvo, ki stopa v odnose z drugimi partikularnimi sestvi, in je motivirano iz domnevo, da je z medsebojnim dogovorom dosegljivo stanje, ki bo za vsako posamezno sestvo koristnejše od stanj, ki si jih ta lahko obetajo, če dogovor ne bo dosežen. Individualna pristranskost se

srečuje z drugimi individualnimi pristranskostmi, da bi dosegla pristranske cilje, rezultat tega procesa pa naj bi bil njeno zmanjšanje, dogovor o vzajemni samoomejitvi svobode ravnanja vsakogar, po Gaultierju celo opustitev pristopa »neposrednega maksimatorja« in sprejetje drže »omejenega maksimatorja«. Do tega izida vodi proces, ki implicira realno pogajanje, t. j. dogovarjanje oziroma iskanje ravnovesja med stroški in koristmi vseh vpletenih, kakršnega Rawlsovo izhodišče ne omogoča.

Iz povedanega je jasno, da sta obe različici pogodbe hipotetični. Načeloma je torej kritika, ki opozarja na ta element, pertinentna za obe razumevanji pogodbe. Vendar lahko med njima vzpostavimo razliko v stopnji te hipotetičnosti. Če je določena stopnja redukcije in formalizacije v opisu pogodbenikov nujna, da bi pogodba sploh služila svojemu namenu, namreč ponazoritvi rezultatov odločanja v situaciji, ki jo ne zmotijo kontingence (nepopolna seznanjenost, posebni nagibi, časovna stiska ...), in realne ljudi seznanila, kakšne bi bile njihove odločitve, če bi se odločali racionalno na podlagi pomembnih in trdnih premis, pa prevelika oddaljenost hipotetičnih subjektov dogovora od realnih prinaša tveganje nesmiselnosti celotnega početja. Bližina opisa pogajalcev realnim ljudem je pomembna, ker je hipotetični dogovor, ki ga sprejme hipotetični pogajalec, za realnega človeka lahko pomemben, le če razhajanje med obema ni preveliko. Če je seznanjenost idealnih akterjev dogovora s posledicami svojih odločitev popolna in njihova racionalnost brezhibna, bodo sklepi teorije, ki skuša oblikovati njihove odločitve, v majhno ali nikakršno pomoč realnim ljudem, ki morajo svoje odločitve sprejeti v svetu pluralnih prepričanj, med katerimi so tudi verska.

Podobno lahko analiziramo tudi določnost rezultatov odločanja idealnih akterjev dogovorov. Če naj bodo njihove odločitve pomembne za realne ljudi, morajo biti določne, kar je lahko le posledica krčenja vhodnih spremenljivk, to krčenje pa po drugi strani povečuje tveganje, da bo pretirano reduktiven opis akterjev dogovora, ki ga motivira zahteva določnosti, izgubil pluralnost kriterijev vrednotenja, ki jo lahko razumemo kot ključen opis pogajalskih situacij realnega sveta.

Poleg tega v skladu z Rawlsovimi izhodišči pojasnimo le, kaj nam veleva morala, če jo hočemo upoštevati in ravnati v skladu z njo, kar je morda dober odgovor za svet, ki ga naseljujejo pravičniki, tistih, ki to niso, pa – kakor to ugotavljata Gauthier in Hamptonova – v ničemer ne nagovarja, da bi to postali. Ker je nesporno, da je moralna omejitev, kolikor se razlikuje od zgolj previdnostne (samo)omejitve, nadgradnja le-te, drugače rečeno, da je previdnostna raven osnovnejša od moralne, je Gauthierjeva zastavitev mikavna zaradi njene inkluzivnosti in temeljnosti. Breme dokazovanja obstoja moralnih omejitev v svobodi ravnanja, poleg zgolj dogovorno previdnostnih,

ki so temeljne, pripade tistim, ki zagovarjajo njihov obstoj. Morala je za Gauthierja notranji učinek prakse racionalnih maksimatorjev, ki v interakciji z drugimi ljudmi uvidijo, da premočrtno maksimiranje lastnih preferenc ni najuspešnejša strategija maksimiranja, če ima za posledico zmanjšanje preferenc drugih. »Argument sloni preprosto na *strukturi* interakcije, na tem, kako prizadevanje vsakega posameznika, da bi uresničil svoje lastne preference, vpliva na izpolnitev preferenc vseh ostalih.«¹² Morala ali, kot trdijo kritiki, njen nadomestek je torej za Gauthierja odstopanje od premočrtnega maksimiranja in sprejetje strategije omejenega maksimiranja preferenc. V članku *Kaj je kontraktarizem?* to odločilno točko svoje teorije ilustrira s svojo kritiko Hobbesovega Norca. Kdo je Norec in kaj trdi?

V sodobni literaturi o kontraktualizmu je postal že obči topos, da lahko v razhajanju kontraktualizma in kontraktarizma oziroma v njunem spopadu za primat med moralnimi teorijami, ki se sklicujejo na moralno pomembne lastnosti pogodbe, vidimo razvoj nasprotovanja Hobbesove in Kantove konceptualizacije pogodbe. Omenil sem, da Hobbes zaseda posebno mesto med klasičnimi teorijami družbene pogodbe. Drži namreč, da v svojem delu omenja in se sklicuje na moralne zakone, med drugim tudi na moralni zakon »*pacta sunt servanda*«, kar ga približuje kantovskim stališčem, vendar po drugi strani razpravlja – in to je odločilno za njegovo uvrstitev v kontraktaristično tradicijo – tudi o pogojih odločanja, v katerih spoštovanje dogovorov ni zagotovljeno. S tem ugovorom, ki si ga postavi, priznava možnost, da moralni zakon, ki zahteva ravnanje v skladu z dogovorjenim, ne bo vselej uveljavljen, saj ne bo vselej maksimiral uresničevanja preferenc. Ta ugovor torej predpostavlja svet, ki ga naseljujejo racionalni maksimatorji. Jasno zastavljena obravnava tega problema v Hobbesovem delu je odločilno vplivala na določitev Hobbesa kot kontraktarista. Pomembno študijo, ki je utrdila to podobo Hobbesa, je prispevala Jean Hampton¹³. V svoji interpretaciji Hobbesa je opozorila na zagato, v katero zaide njegova zastavitev, in na relevantnost te zagate tudi za sodobne kontraktaristične teorije. Izhod iz naravnega stanja pri Hobbesu je po mnenju Jean Hampton mogoče razumeti na dva načina. Temeljni vzgib zanj lahko, v skladu s Hobbesom, vidimo bodisi v strasteh (zlasti pohlepu in strahu) bodisi v racionalnem ravnanju.

¹² Cf. David Gauthier, str. 98. Na tej točki Gauthier in kontraktarizem zliva v teorijo iger, kar velja še bolj izrazito za teorijo Kena Binmora, ki v svojem »deKantiranju Rawlsa« Gauthierju očita, da še vedno uporablja pojem morale, kjer gre v resnici le za »samouveljavljajoče se dogovore«, v katerih se *homo eticus* razkroji v *homo economicus*, cf. Ken Binmore, *Game Theory and the Social Contract*, zv. 1: *Playing Fair*, The MIT Press, 1994, str. 30 ssl.

¹³ Cf. Jean Hampton, *op. cit.*

Toda v prvem primeru bo moč strasti delovala tudi po sklenitvi pogodbe in bo imela za posledico njihovo kršenje; če pa drži interpretacija, po kateri je sklenitev pogodbe posledica racionalnega preudarka premočrtnih maksimatorjev, bo ista drža tudi po sklenitvi pogodbe vodila do sklepa, da jo je treba kršiti, če hočemo maksimirati svoje preference. Racionalni akterji po sklenitvi dogovora ne bodo ravnali nič bolj kooperativno, kakor so ravnali pred tem.

Ugovor, da ravnanje v skladu z dogovorjenim ne maksimira vselej pričakovanih koristi, si Hobbes zastavi tako, da ga položi v usta Norcu. Gauthier, ki eno svojih prvih pomembnih del nameni prav interpretaciji Hobbesovega Leviatana,¹⁴ nanj odgovori s teorijo racionalnosti drže omejenega maksimatorja, ki predpostavlja kooperativno okolje (v teoriji iger takšno okolje zagotavlja ponovitvena zapornikova dilema v opoziciji do enkratne).

Naj sklenem ta sestavek z opozorilom na Kymlickovo kritiko Gauthierjevega kontraktarizma, izrečeno z rawlsovsko-kantovskih stališč izvorne moralnosti človeka. Kymlicka opozori, da teorija pogodbe kot »vzajemne koristi«, ki opusti premiso moralne enakosti ljudi, pušča prosto pot učinkom realnih neenakosti v moči akterjev dogovora. Posledica uveljavljanja vzajemne koristi kot osnovnega motiva sklepanja dogovorov lahko privede do tega, da bodo tisti, ki imajo majhno moč, ne da bi bili za to odgovorni, v zelo težkem položaju, ko se bodo srečali s tistimi, ki bodo imeli zelo veliko moč, ne da bi za to imeli kakršnekoli zasluge. Močni so lahko tudi tako močni, da zanje ni racionalno sklepati kakršnekoli dogovore z zelo šibkimi.¹⁵

Priporočena bibliografija:

- Baccarini, Elvio (2008): »Javni um, evolucijska etika, pripisovanje moralnega statusa«, v pričujoči številki *Filozofskega vestnika*, str. 107–124.
 Binmore, Ken (1994): *Game Theory and the Social Contract Vol. 1: Playing Fair*, The MIT Press.

¹⁴ Cf. David Gauthier, *The Logic of Leviathan*, Claredon Press, 1969.

¹⁵ Cf. Will Kymlicka 2005, str. 201 ssl.; James Buchanan, *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, University of Chicago Press, 1975, str. 59-60). »Živali, nerojeni ljudje, od rojstva hendikepirani in tisti s hudimi hibami, ne vstopajo v okvir morale, ki je vezana na vzajemnost«, Gauthier, *op. cit.*, str. 268. Eno od posebnih področij razvijanja moralnega statusa pogodbe je povezano z vlogo in ovirami, na katere naletita obe različici te teorije, ko razpravljata o moralnem statusu živali in o njihovi možni vključitvi v dogovorno skupnost. Zdi se namreč, da vsako sklicevanje na dogovor kot izvorno mesto dolžnosti izključuje možnost, da bi živali pridobile moralni status (o tem cf. Baccarini 2008).

- Boucher, David in Kelly, Paul (1994): »The social contract and its critics: An overview«, v: *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, (ur. Boucher, David in Kelly, Paul), Routledge, str. 1-34.
- Buchanan, James (1975): *The Limits of Liberty: Between Anarchy and Leviathan*, University of Chicago Press.
- D'Agostino, Fred: »Contemporary Approaches to the Social Contract«, <http://plato.stanford.edu/entries/contractarianism-contemporary>
- Feinberg, Joel (1986): *Harm to Self (The Moral Limits of Criminal Law III)*, Oxford University Press.
- Gauthier, David, (1969): *The Logic of Leviathan*, Clarendon Press.
- Gauthier, David (1986): *Morals by Agreement*, Oxford University Press.
- Gauthier, David (2008): »Kaj je kontraktarizem?«, v pričujoči številki *Filozofskega vestnika*, str. 89–105
- Gough, John W. (2001): *Družbena pogodba. Kritična študija njenega razvoja*, Krtina.
- Hampton, Jean (1986): *Hobbes and the Social Contract Tradition*, Cambridge University Press.
- Hampton, Jean (1995): »Contract and Consent«, v: *Companion to Modern Political Philosophy*, (ur. R. E. Goodin in P. Petit), Blackwell.
- Hampton, Jean (1998): *Political Philosophy*, Westview.
- Hobbes, Thomas (1994): *Leviathan*, Hackett.
- Hume, David (1992): *Treatise on Human Nature*, Prometheus Books.
- Kavka, Gregory S (1986): *Hobbesian Moral and Political Theory*, Princeton University Press.
- Kelly, Paul (1994): »Justifying 'justice': contractarianism, communitarianism and the foundation of contemporary liberalism«, v: *The Social Contract from Hobbes to Rawls*, (ur. David Boucher in Paul Kelly), Routledge, str. 226-244.
- Klampfer, Friderik (1997): »Čemu biti moralen?«, v: *Analiza*, št. 1, let.1, str. 61-86.
- Kymlicka, Will (2005): *Sodobna politična filozofija. Uvod*, Krtina.
- Kymlicka, Will (1993): »The Social Contract Tradition«, v: *A Companion to Ethics*, (ur. P. Singer), Blackwell, str. 186-196.
- Locke, John (1960); *Two Treatises of Government*, Cambridge University Press.
- Mills, Charles (1997): *The Racial Contract*, Cornell University Press.
- Narveson, Jan (1988). *The Libertarian Idea*, Temple University Press.
- Nozick, Robert (1974): *Anarchy, State and Utopia*, Basil Blackwell.
- Pateman, Carole (1988): *The Sexual Contract*, Stanford University Press.
- Rawls, John (1971): *A Theory of Justice*, Harvard University Press.
- Riley, Patrick (1982): *Will and Political Legitimacy: A Critical Exposition of Social*

Contract Theory in Hobbes, Locke, Rousseau, Kant, and Hegel, Harvard University Press.

Scanlon, Thomas (1998) *What We Owe to Each Other*, Harvard University Press.